

УДК 94:[32:008](477.51)"1767"

DOI 10.31654/2520-6966-2025-27F-114-205-219

Струкевич О. К.

доктор історичних наук, професор КЗВО

«Вінницька академія безперервної освіти, м. Вінниця

strukevych@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2294-4198>**Політико-культурний контекст
«Ніжинської справи» 1767 року**

У статті розглянуто політико-культурне підґрунтя «Ніжинської справи». Стверджується, що причиною конфлікту ніжинських та батурицьких виборців з імперськими верхами стало діаметрально протилежне розуміння завдань формованої в ході виборчої кампанії 1767 р. так званої катерининської «законодавчої комісії»: якщо старшини стояли за відновлення гетьманства – запоруки «автономізму», то імперська сторона мала на меті «порятунок імперії».

У ході конфлікту ніжинські й батурицькі старшини виявили такі орієнтації активістської політичної культури: умотивованість «суспільним благом»; сприйняття себе суб'єктами політичного життя; орієнтація на гетьмана як гаранта внутрішньо- та зовнішньополітичної стабільності; зорієнтованість на суд як інструмент гарантування правосуддя, але в жодному разі не каральний орган проти опозиції; неприйняття імперських репресій як засобу проведення політики. Водночас «Ніжинська справа» показала, що більшість старшин перейшла на позиції підданської політичної культури. Її носії демонстрували готовність до повного підпорядкування імперській владі за умови збереження за ними соціально-економічних прав московського дворянства.

Ключові слова: Ніжинська справа, політична культура, гетьманство, Україна-Гетьманщина.

Постановка проблеми. Відома в історії «Ніжинська справа» є одним із символів протистояння українського старшинства імперській політиці знищення українського суспільно-політичного устрою. Як відомо, вона виникла через спробу українських старшин і шляхтичів захистити автономію Лівобережної України-Гетьманщини, відновивши інституцію гетьманства й скориставшись для цього виборами до так званої Катерининської законодавчої комісії або імперської «Комісії для складання проекту нового Уложення і для порад заради досягнення народного добробуту».

На сьогодні «Ніжинська справа» досліджена в контексті подієвої історії. Історики детально з'ясували перебіг попередніх подій, котрі визначили сутність та наслідки протистояння між ніжинськими та батуринськими старшинами й шляхетством, що прагнули зберегти «українську автономію», а з іншого боку – представниками імперської влади, які стояли на позиціях включення України-Гетьманщини до складу імперії на правах уподібненої за імперськими зразками провінції.

Нарешті, інформація про поведінку старшин під час виборчої кампанії 1767 р. і сьогодні може послужити прикладом для формування оборонної свідомості та громадянської стійкості сучасних молодих українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Ніжинську справу» вивчали історики з погляду подієвої історії у зв'язку з вивченням участі українських старшин і шляхтичів у виборах 1767 р. до згаданої «Комісії...». Дослідники Теличенко І.В. [19] та Максимович Г. А. [11] у своїх працях події виборчої кампанії аналізували з формально-логічного та юридичного підходів. На цій основі дослідники констатували факт ігнорування серед старшин історичного прогресу та їхню, мовляв, консервативну схильність до збереження минулого – прагнення відновити гетьманство й таким чином зберегти політичну окремішність Гетьманщини.

Монографія З. Когути [8], на відміну від попередніх досліджень, вільна від просвітницьких орієнтацій на лінійний висхідний розвиток та універсальну і єдину для всіх часів і народів ідеальну модель суспільного устрою, утвердженню якої сприяла навіть імперська загарбницька політика великих держав. З. Когут аналізує події з погляду протистояння московського імперського (централізаторського) і українського державницького (автономістського) векторів історичної еволюції. З тих самих позицій аналізує «Ніжинську справу» й О. Оглоблин, зосередившись насамперед на особі Григорія Долинського [12, с. 24–32].

Мета. Таким чином, сутність свідомісних орієнтацій, засад, на основі яких виступали учасники справи, проаналізовано лише в загальних рисах. Поза увагою істориків залишається цілий комплекс знань, оцінок, емоцій (когнітивних, ціннісних та емоційних орієнтацій), сформованих протягом тривалого історичного функціонування Гетьманщини у середовищі українських урядовців, за допомогою яких вони ідентифікували себе як суб'єкти політичного життя в межах

очолюваного ними державного утворення та його взаємодії з сусідніми утвореннями.

Свою мету ми вбачаємо в спробі виявити ті політико-культурні характеристики українських старшин і шляхтичів, за допомогою яких вони визначали свої позиції у «Ніжинській справі», шукали аргументи для захисту своїх соціально-політичних та економічних інтересів, черпали натхнення для своїх рішень, заяв і дій; виявити обставини, що визначали зміст еволюції політичної культури учасників тих подій.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, «Ніжинська справа» виникла після того, як ніжинське й батуринське шляхетство спробувало включити до наказу Лаврентієві Селецькому, що був депутатом до імперської «Комісії для складання проекту нового Уложення й для порад заради досягнення народного добробуту» пункт про відновлення інституції гетьманства. Однак пропозиція ніжинських і батуринських старшин наштовхнулася на максимально жорстку імперську протидію. Причина такої реакції офіційного Петербургу, з нашого погляду, очевидна й проглядається уже у визначенні мети скликання й роботи Комісії. Так, Катерина II у Маніфесті від 14 грудня 1766 р. «Про скликання законодавчої комісії» стверджує, що «нашим головним правилом ми поставили – завжди мати материнське піклування про спокій і добробут імперії [виділення наше – О. С.]» [14].

Звернемо увагу, що новоспечена імператриця «материнське піклування» готова виявляти не щодо інтересів суспільних станів (а саме такий підхід цілком би відповідав панівній тоді становій свідомості), а саме імперії. Не вдалися Катерині II і спроби приховати сутність своєї політики під формулюваннями просвітницького дискурсу на зразок заяв, нібито вона бажає знати «потреби і чутливі недостачі її народу». Свою імперську мету вона відверто формулює в «Наказі Комісії про складення проекту нового уложення»: вручений їй Богом скіпетр застосувати «для порятунку Імперії від очевидної загибелі [виділення наше – О. С.]» [6, с. 2].

Як бачимо, мета катерининського уряду етатистська, державницька: спокій, добробут, порятунок імперії. Тим часом представники козацької старшини, що фігурували в «Ніжинській справі», монарші діяння витлумачували в контексті європейської ідеї «суспільного блага», сформульованої ще Томою Аквінським у XIII ст. Як відомо, згідно з нею Бог дав владу окремим особам чи династіям для того, щоб вони її застосовували заради «суспільного блага». Як сформульовано в матеріалах справи, завдання комісії старшини уявляли таким

чином, «щоб влаштовувати все до блага для всіх загалом і всякого зосібна [переклад українською тут і далі наш – О. С.]» [12, с. 25].

Як наслідок, інформація про скликання «Комісії...» викликала в колі козацьких старшин та українських шляхтичів реакцію далеко не очікувану імперськими властями. Намісник Катерини II, малоросійський генерал-губернатор і президент II Малоросійської колегії П. Румянцов, мусив визнати, що підготовка проєкту нового Уложення не справила на вищі кола українства того враження, на яке очікував імперський Петербург. П. Румянцов стверджував, що багато «малоросіян» до такої міри набралися свавілля, що їм будь-який закон і царський указ видається нічим іншим, як порушенням прав і вольностей [19, с. 7]. Далі імперський урядовець стверджував: «Відгуки ж у всіх одні: навіщо нам там бути?». Їхнє небажання змінювати закони генерал-губернатор сприймає виключно в опозиційному контексті: «Наші закони доволі добрі, – переповідає їхні погляди П. Румянцов у своєму донесенні, – а якщо вже депутатом доведеться бути, то, звичайно, хіба що шукати правам і привілеям підтвердження» [18, с. 39].

Таким чином, ми спостерігаємо конфлікт у поглядах на призначення влади загалом та її окремих інституцій. Якщо Петербург шукав змін заради зміцнення, навіть порятунку імперії, то українські урядовці прагнули збереження прав та вольностей заради збереження політичної окремішності Гетьманщини й зовсім не прагнули «материнської турботи», що мала втілитися в імперських суспільно-політичних змінах.

Ще очевидніше конфлікт виявлявся між конкретними завданнями, які ставила Катерина II щодо порятунку імперії з перших місяців свого володарювання. Українське питання вона ув'язувала з «обрусенієм» не лише «Малой России», але й «Ліфляндії, Фінляндії» та «Смоленщини» які, мовляв, дивляться на її трон «как волки в лесу». Завершуючи політику поглинання України-Гетьманщини, уряд Катерини II поставив за мету знищення саме інституції гетьманства: «Коли ж в Малоросії гетьмана не буде, то потрібно старатися, щоб вік та найменування гетьманів зникло, не лише персону, яка була піднята до тієї гідності» [17, с.104].

На час скликання «Комісії...» питання скасування гетьманства імперська сторона розглядала цілковито розв'язаним, скасувавши інституцію гетьманства ще три роки тому. Залишалося з плином часу позбавити українців навіть історичної пам'яті про цю інституцію. І раптом ніжинські й батуринські шляхтичі запропонували відродження

інституції, що була як символом, так і функціональним осердям політичної окремішності України! Українські старшини сприймали інституцію гетьманства невіддільною від суспільства. Тому після скасування інституції гетьманства вони вважали своїм обов'язком звернутися до імператриці з приводу відновлення посади гетьмана, як це й передбачали статті Переяславсько-московської угоди 1654 р. Про це старшини згадували на останньому старшинському з'їзді в недавньому 1764 р. У пункті «Про вільне обрання гетьмана» старшини якраз згадували «договірні Богдана Хмельницького статті» та «усіх інших гетьманів статті» і прохали, «щоб коли волею Божою гетьману нашому смерть трапиться, вільно було нам того ж часу, за древнім звичаєм нашим, обрати нового гетьмана, і щоб пом'янутий новообраний гетьман на тому своєму уряді від в. і. в. підтверджений був у всьому проти того, як гетьман Богдан Хмельницький – при прийнятті своєму у підданство всеросійських монархів» [15, с. 92].

Як виявилось наприкінці 1767 – початку 1768 рр., політико-культурна орієнтація старшин щодо свого обов'язку турбуватися обранням нового гетьмана продовжувала жити в їхній свідомості; а у свідомості ніжинських і батуринських виборців вона залишалася настільки міцною, що виступила імперативом їхньої поведінки, і за її допомогою старшини навіть пересилили страх перед цілком імовірними імперськими репресіями.

Сприймаємо вияви цих орієнтацій цілком природними та історично закономірними, на відміну від імперських сподівань Петербургу. Адже для зникнення політико-культурних орієнтацій української політичної еліти, що формувалися десятки й навіть сотні років, якихось трьох років для їхнього зникнення було аж надто мало.

Ще з часів національної революції 1648–1676 рр. гетьман уявлявся гарантом суспільно-політичної стабільності, бо «...коли буде начальників багато, тоді порядку ніякого не буде» [1, с. 52]. Гетьман на чолі старшинської верхівки уявлявся запорукою успішного протистояння зовнішнім ворогам: «...нам, без старшини перебуваючи і без гетьмана, управитися з тими государевими неприятелями немає ким, для того ж ми і обираємо собі старшину у повного гетьмана...» [4, с. 279]. Гетьман або, за патримоніальною традицією, «старший», сприймався запорукою суспільно-політичної єдності, оскільки «без голови», «без старшого», «мила вітчизна наша Україна» піде «врозтіч» [5, с. 61] або прийде «до останнього розорення й пагуби» [2, столб. 111]. Посада гетьмана розглядалася і як запорука стійкості

проти зовнішніх ворогів. «А якщо тривалий час Україна Мала Росія... без гетьмана перебувати має, то навколишні неприятели наші, насміхаючись з того», «війною щоб не вступи[ли]» [3, столб. 722, 732].

До зорієнтованості на відновлення гетьманства у 1767 р., під час виборчої кампанії депутатів до Катерининської законодавчої комісії, старшин підштовхувало і їхнє непевне соціально-політичне становище, що склалося наприкінці 1764 р. після скасування інституції гетьманства. Адже провідне соціальне становище старшин у Гетьманщині визначалося не особистими правами на шляхетство, а правами й вольностями Війська Запорозького (України-Гетьманщини), у якій старшинська верства виконувала управлінські функції й користувалася усіма перевагами, які ці функції надавали. Таким чином, їхній провідний суспільно-політичний та соціально-економічний статуси залежали від збереження прав і вольностей Війська Запорозького і насамперед – від функціонування інституції гетьманства.

Цей міцний взаємозв'язок фіксують ще свідчення ретельного дослідника історії складання наказів та виборів депутатів до Катерининської законодавчої комісії Г. Максимовича, який у своїй монографії кілька разів наголошував, що старшини насамперед сподівалися й висловлювалися за відновлення інституції гетьманства [11]. Цю ж політико-культурну орієнтацію фіксує дослідження біографії Григорія Долинського, проведене О. Оглоблиним, який констатує, що «Ніжинське і Батуринське шляхетство, яке зібралося 29 березня 1767 р. для виборів депутатів до Законодавчої Комісії, ухвалило в своєму наказі просити про дозвіл обрати гетьмана» [12, с. 25]. Подібних висновків дійшов і відомий дослідник Гетьманщини З. Когут, стверджуючи, що українська шляхта залишалася «єдиною щодо збереження Української автономії» [8, с. 123], і ця думка теж опосередковано засвідчує характеризовані нами орієнтації щодо інституції гетьманства.

І якщо більшість старшин у ході виборчої кампанії 1767 р., не вистоявши перед імперським тиском, стали – у політико-культурному сенсі – на позиції підданих, що здалися на волю імператриці, то ніжинські й батуринські виборці залишилися носіями так званого активістського типу політичної культури, а отже, суб'єктами політичного життя Гетьманщини.

Показово, що ніжинські й батуринські старшини в конфліктній ситуації, усвідомлюючи загрозу переслідувань з боку П. Румянцова, не намагалися розчинити свою незгоду з імперським курсом у колективно висловленій позиції. Коли проімперський депутат Л. Селецький

(обраний під тиском малоросійського генерал-губернатора П. Румянцова) відмовився представляти в «Комісії...» підготований виборцями наказ, старшини вдалися до персональної декларації своїх позицій: «...Для в'яснення наведених ним (Л.Селецьким – О.С.) сумнівів, на зборах кожного окремо розпитувати проти пунктів чолобиття від суспільства складеного, також і проти представленого Селецьким невідомо ким і з чиєї поради і міркувань підготованого наказу, чи відають силу і зміст їхній і на якому з них підписатися бажаємо?» [9, с. 38–39]. Всі учасники «Ніжинської справи» знову проголосували за свій початковий, а не виправлений

П. Румянцовим наказ.

Звичайно, провідники імперської політики з відновленням гетьманства змиритися не могли. Тому вдалися до жорстких репресій. Поведінка ж українців, як засвідчують матеріали судового переслідування, теж демонструє дослідникам риси активістської політичної культури.

Сприймаючи себе суб'єктами політичного життя, старшини не приймали ситуації, коли їх примушували підписати якийсь «новий наказ» десь у надрах генерал-губернаторської канцелярії «заготовлений і невідомо ким без згоди, поради і знання всього товариства складений» [12, с. 25].

Для виявлення істинних політико-культурних позицій надзвичайно вагомою є не лише фіксація словесних заяв, але й відповідних дій на захист декларованих позицій. І ми маємо задоволення це зафіксувати у поведінці старшин, які не відступили перед тиском намісника Катерини II та його емісарів О. Безбородька та П. Завадовського. У відповідь ніжинське шляхетство одноголосно проголосувало за старий наказ, а замість депутата Л. Селецького, який не зумів протистояти тиску П. Румянцова, обрали нового депутата Григорія Долинського, який не міг не усвідомлювати, що наразиться на санкції імперців.

Коли ж старшини потрапили під прес імперських переслідувань, вони наполягали, щоб під час судового розслідування були створені належні передумови для захисту їхньої суб'єктності. Зокрема, звинувачені вимагали забезпечення умов, які дали б можливість подати докази для виправдання своєї позиції. Так, дев'ять учасників справи відмовилися підписуватися під висновками румянцовського судового розслідування, оскільки із «судового екстракту» було «виключене все те, що тільки до виправдання їхнього за допитами служити могло, а внесені одні резони їх звинувачення» [9, с. 41].

Така позиція була цілком природною для тодішніх уявлень, якщо взяти до уваги той факт, що, починаючи з XVIII ст., з часів І. Мазепи, старшини розглядали суд насамперед як інструмент відновлення справедливості, який би «в невинності чи очищення, чи у винах про покарання виносив присуд» [7, с.74]. Зрештою, учасники ніжинської справи ще зовсім недавно, на початку 1760-х рр., були активними учасниками судової реформи, завдання якої її ініціатор К. Розумовський, серед іншого, вбачав і у «найшвидшому забезпеченні кожному ображеному правосуддя» [16, арк. 102 зв.].

З цієї ж причини українські старшини не сприймали репресивних прийомів примусу до визнання своєї вини, що їх застосувала до них імперія: «посадження на хліб і на воду»; «закування в кандали і ведення через місто»; заборону передач і побачень з рідними; «посадження між злочинців та божевільних людей»» [9, с.41]. Сюди ж слід додати інформацію про накладання штрафів, позбавлення посад, смертні вироки.

Наштовхнувшись на імперський тиск, організований П. Румянцовим, давно втративши будь-яку змогу захистити свої автономістські позиції за допомогою українських збройних сил чи підтримки з боку українських станів селян та містян, ніжинські й батуринські старшини й шляхтичі змушені були відмовитися від своїх політико-культурних орієнтацій на збереження, а тим більше розширення політичної суб'єктності Гетьманщини, змиритися з курсом на повне підпорядкування Гетьманщини імперським адміністративним органам, починаючи з другої Малоросійської колегії.

Проте навіть у вірнопідданському наказі, що представляв у імперській законодавчій комісії Л. Селецький, ніжинці й батуринці у жодному разі не були готові змиритися із втратою свого провідного в українському суспільстві соціально-економічного становища. Щоб його утримати й захистити, вони, ставши на позиції безумовного вірнопідданства й «сподівань на милість імператриці», намагалися задіяти всі аргументи зі старого, добре напрацьованого політико-культурного арсеналу.

Так, у наказі Л. Селецькому, ми натрапляємо на використання аргументу добровільності приєднання. Навіть під час роботи комісії, не лише ніжинці, але й усі українські депутати не упускали моменту підкреслювати, що вони «особливий «добровільно благоприєднаний народ» [19, с. 31]. Тема благоприєднаності в імперській суспільно-політичній думці нерозривно поєднувалася з іменем Б. Хмельницького,

який у тодішній імперській інтерпретації кваліфікувався як єдиний гетьман – не зрадник. Спираючись на імперську інтерпретацію історичної ролі Б. Хмельницького, старшини отримували можливість захищати свої, тепер виключно станові інтереси, за допомогою звернення до теми колишньої політичної суб'єктності – договірних взаємин двох політичних утворень – московського царства й України-Гетьманщини. Практично в усіх наказах депутатам, виборці наполягали на збереженні чинності березневих статей, що гарантували їм те становище «на якому Б. Хмельницький з усім малоросійської нації корпусом під державу великоросійську приступив» [19, с. 32].

Демонструючи вірогідність, ніжинські виборці у примушеному наказі продовжували прохати залишити їм навіки «всі скасовані вигоди й вольності, якими за колишніми правами і привілеями до цього непорушно користувалися і користуємося, представивши їх для вічного збереження і виконання і у заново створених законах на місцях належних» [10, с. 136].

У тодішніх реаліях повсякдення старшин найбільше турбувало втручання московського чиновництва й офіцерства в українські справи й спроби усунення українців від адміністрування. Щоб захистити свої позиції, ніжинці й батуринці та інші виборці наполягали на зрівнянні в правах з московитами на основі однакового підпорядкування як московських, так і українських урядовців тій же самій імператриці. Як наслідок, навіть у виправленому наказі ніжинців продовжує звучати давня політико-культурна орієнтація на рівноправність союзників, а отже, і на окремішність власного політичного утворення: «як рівні з рівними і вільні з вільними».

Певна річ, що політична культура не виникає й не змінюється одномоментно під впливом якихось яскравих подій, і навіть не за кілька років. Це довготривалий історичний процес. Тому у підґрунті для формування такої орієнтації лягав досвід попередніх десятиліть. Яскравим прикладом тут може послужити реакція Д. Апостола у квітні 1733 р. на відмову полковника-московита І. Хрущова, що посідав тоді уряд ніжинського полковника,

підкорятися у воєнному поході наказному гетьманові генеральному обозному Я. Лизогубу. Полковник Хрущов вважав для себе просто образою той факт, що він, призначений на полковництво іменним указом імперської воєнної колегії, мав підкоритися українському старшині. Д. Апостол у листі до воєнної колегії з цього приводу висунув такий контраргумент: «...Так і вище названий Генеральний

обозний, а за ним інша Старшина Генеральна, іменним указом із державної іноземних справ колегії призначені" [13, с. 318–319].

Тепер же у нових історичних реаліях, коли не залишилося й натяку на те, що старшини виступали представниками автономного політичного організму, вони могли лише «вірнопіддано прохати» про гарантування рівності «у честях та перевагах», як формулювалося в першому пункті виправленого наказу. П'ятий пункт був повністю присвячений темі «зрівняння чинів місцевих з великоросійськими». Ішлося про зрівняння як чинів «малоросійських військових», так і «цивільних службовців». При цьому старшини лише «всеподданейше просили» імператрицю, щоб при зміні земських чи військових порядків українські чини «поміщені були без образ відповідно до переваг чинів, заслуг і здібностей» [10, с. 136–138].

Це був той мінімум, яким старшини поступитися не могли, інакше це означало для них утрату усіх соціальних переваг у становому суспільстві. Катерина II, зі свого боку, не могла вдатися до повного позбавлення старшин їхнього статусу, бо це призвело б до витворення в Гетьманщині опозиційної верстви – освіченої, з досвідом адміністрування та організації воєнної справи, спроможної підняти народ на національно-визвольну боротьбу.

І все-таки було б спрощенням описану еволюцію політико-культурних орієнтацій зводити виключно до соціального егоїзму, безвольності, боягузтва тощо. Слід взяти до уваги ще цілу низку історичних чинників свідомісного походження, що справляли помітний вплив на політичну культуру старшин того часу. Зокрема, над старшинами, що наполегливо домагалися чи хоча б мріяли про нобілітацію в шляхетство, тяжіла аристократична традиція служби монархові. Не маючи в Гетьманщині власної династії, старшини мусили визнавати себе підданими певного монарха, цього разу – петербурзької імператриці.

Суттєвий вплив на старшин, що в межах імперії належали до найосвіченіших, справляв і тиск просвітницької ідеології з її принципами уніфікації та універсалізму, згідно з якими на планеті Земля мав би ствердитися єдиний розумний суспільний устрій, а всілякі національні особливості, породжені «спільним народним духом», мали б відійти в минуле як пережитки феодалізму.

Згубну роль відіграло й соціальне маневрування імперії. Його проявом було як скликання «Комісії...» загалом, так і дозвіл козацьким старшинам обиратися до неї за правами стану московського

дворянства. Це давало старшинам підстави сподіватися на персональне дворянство, що, відповідно, ослаблювало їхню готовність захищати права і вольності Війська Запорозького і, насамперед, інституцію гетьманства.

Як наслідок, «Ніжинська справа» виявилася переломною віхою еволюції політичної культури українських старшин. Політико-культурну орієнтацію старшинства турбуватися виборами нового гетьмана дозволили собі виявити лише ніжинські й батуринські старшини (шляхетство). Їх було 55 чоловік. Інші поступилися імперському тиску одразу.

Змирившись із втратою політичної суб'єктності й повністю віддавшись на ласку імператриці, ті старшини, що підписали наказ, за історичною інерцією ще згадували про принцип довірності. Вони наголошували, що приєднуються до «російського народу» як «рівні до рівних і вільні до вільних». Проте принциповим для них залишається лише один соціальний момент – «залишення нам на віки всіх відмінених вигод і вольностей, якими за попередніми правами і привілеями досі непорушно користувалися і користуємося, виклавши їх для вічного збереження і використання і у заново творених законах на місцях належних».

Висновки. «Ніжинська справа» надає дослідникам широкую інформацію про сутність політичної культури урядовців часу остаточної ліквідації Гетьманщини. «Ніжинська справа» дозволяє виявити, що українські носії активістської політичної культури характеризувалися орієнтаціями на відновлення інституції гетьманства як гаранта суспільно-політичної стабільності Гетьманщини; опори на договірні статті Б. Хмельницького; сприйняття себе як суб'єктів політичного життя Гетьманщини; орієнтації на суд як інституцію гарантування правосуддя; неприйняття імперських репресій як засобів реалізації будь-якого політичного курсу. Носії підданського типу політичної культури, шукаючи захисту своїх соціально-економічних інтересів, наголошували на історичних фактах «добровільного благоприєднання», апелювання до «Березневих статей» як нагадування про договірність відносин, орієнтація на рівноправність у взаєминах з імперськими урядовцями, зрівняння з ними «у чинах». Констатуємо, що на час виборчої кампанії 1767 р. лише для невеликої й помітно меншої частини старшин (саме ніжинських і батуринських) політико-культурні орієнтації активістського типу залишалися спонукальними. Для більшості старшин вони втрачали свою імперативність,

набуваючи характеру мрій та побажань, переходячи у сферу інобуття. Як наслідок, на зміну активістській культурі суб'єктів політичного життя приходила підданська культура, носії якої сприймали себе лише об'єктами милості чи гніву імператорської влади.

Література

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией (далі: Акты ЮЗР). Т. 5. (1659 – 1665). СПб.: Тип. Э. Пратца, 1867. VIII+335 с.
2. Акты ЮЗР. Т. 8. (1668–1669; 1648–1657). СПб. : Тип. В. В. Пратца, 1875. 400 столб.+23 с.
3. Акты ЮЗР. Т. 9. (1668–1672). СПб. : Тип. М. Этингера, 1877. 988 столб.+24 с.
4. Востоков А. Козелецкая рада 1662 года. *Киевская старина*. 1887. № 2. С. 269–284.
5. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя та політичної діяльності. – Нью-Йорк, 1985. 712 с.
6. Екатерина II (имп. 1762–1796) Наказ Киммиссии о составлении проекта нового уложения. Санктпетербург: Печ. При Сенате, 1768. 265 [1] с.
7. З епістолярної спадщини гетьмана І. Мазепи. К. : Інститут історії України НАН України, 1996. 192 с.
8. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини (1760–1830). К. : Основи, 1996. 317 с.
9. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Т. 2. Полк Нежинский. К. : Тип. К. Н. Милевского, 1893. XXV+521 с.
10. Наказ Нежинского и Батуринского шляхетства. *Сборник императорского Русского исторического общества*. Т. 68. СПб, 1889. С. 133–146.
11. Максимович Г. А. Выборы и наказы в Малороссии в Законодательную комиссию 1767 г. Часть I.: Выборы и составление наказов. Нежин, 1917. 332 с.
12. Оглоблин О. Люди старої України. Мюнхен: Видавництво «Дніпрова хвиля», 1959. 329 с.
13. Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII – XVIII вв. – Ч.2. Рада старшини. К. : Друк ВУАН, 1930. 352 с.
14. Полное собрание законов Российской империи. Том XVII, акт № 12.801. URL: <https://www.google.com/search?q>
15. Прошение малороссийского шляхетства и старшин вместе с гетманом о восстановлении разных старинных прав Малороссии. *Український історичний журнал*. 1993. № 9. С. 87–95.
16. Рукописний збірник договірних статей російського уряду з гетьманом Юрієм Хмельницьким, імператорських указів про заснування Малоросійських колегій та про зміни в системі судочинства на Україні та ін. Інститут

рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 30, оп.1, од. зб. 77.

17. Собственноручное наставление Екатерины II князю Вяземскому при вступлении им в должность генераль-прокурора. *Чтения въ обществѣ исторіи и древностей*. 1858 г., кн. 1, смѣсь. С. 101–104.

18. Соловьев С. История России с древнейших времен: в 15-ти кн. Москва, 1965. Кн. 14 (Т. 27–28). 669 с.

19. Теличенко И. В. Сословные нужды и желания Малороссіян в эпоху Екатерининской комиссии. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1891. 179 с.

References

1. *Akty, otnosyashchiesya k istorii Yuzhnoy i Zapadnoy Rossii, sobrannyye i izdannyye Arkheograficheskoyu komissiyeyu* [Acts Relating to the History of Southern and Western Russia, Collected and Published by the Archeographic Commission (hereinafter: Acts of SWR)]. Vol. 5. (1659 – 1665). (1867). Saint Petersburg: E. Prats Publ. VIII+335 p. [in Russian].

2. *Akty YuZR* [Acts of SWR]. Vol. 8. (1668 – 1669; 1648 – 1657). (1875). Saint Petersburg: E. Prats Publ. 400 col.+23 p. [in Russian].

3. *Akty YuZR* [Acts of SWR. Vol. 9. (1668 – 1672)]. (1877). Saint Petersburg: M. Ettinger Publ. 988 col.+24 p. [in Russian].

4. Vostokov, A. (1887). *Kozeletskaia rada 1662 goda* [The Kozelets Rada of 1662]. *Kievskaya starina – Kyivan Antiquity*. No. 2, pp. 269–284. [in Russian].

5. Doroshenko, D. (1985). *Hetman Petro Doroshenko. Ohliad yoho zhyttia ta politychnoi diialnosti* [Hetman Petro Doroshenko. An Overview of His Life and Political Activity]. New York, 712 p. [in Ukrainian].

6. Ekaterina II (imp. 1762 – 1796) *Nakaz Komissii o sostavlenii proyekta novogo ulozheniia* [Catherine II (Empress 1762 – 1796) Instruction to the Commission on Compiling a Draft of the New Code]. (1768). Saint Petersburg: Senate Publ. 1768. 265 [1] p. [in Russian].

7. *Z epistoliarnoi spadshchyny hetmana I. Mazepy* [From the Epistolary Heritage of Hetman I. Mazepa]. (1996). Kyiv: Institute of History of Ukraine. 192 p. [in Ukrainian].

8. Kohut, Z. (1996). *Rosiiskyi tsentralizm i ukrainska avtonomiia: Likvidatsiia Hetmanshchyny (1760–1830)* [Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: The Abolition of the Hetmanate (1760–1830)]. Kyiv: Osnovy Publ. 317 p. [in Ukrainian].

9. Lazarevskiy, A. (1893). *Opisaniye staroy Malorossii* [Description of Old Little Russia]. Vol. 2. The Nizhyn Regiment. Kyiv: K. N. Milevskij Publ, XXV+521 p. [in Russian].

10. *Nakaz Nezhtinskogo i Baturinskogo shlyakhetstva* [Instruction of the Nizhyn and Baturyn Nobility]. *Sbornik imperatorskogo Russkogo istoricheskogo obshchestva – Collection of the Imperial Russian Historical Society*. Vol. 68. (1889). Saint Petersburg, pp. 133–146. [in Russian].

11. Maksimovich, G. A. (1917). *Vybory i nakazy v Malorossii v Zakonodatelnuyu komissiyu 1767 g. Chast I.: Vybory i sostavleniye nakazov*

[Elections and Instructions in Little Russia to the Legislative Commission of 1767. Part I: Elections and Drafting of Instructions]. Nezhin, 332 p. [in Russian].

12. Ohloblyn, O. (1959). *Liudy staroi Ukrainy* [People of Old Ukraine]. Munich: Publishing House "Dniprova khvyliya", 329 p. [in Ukrainian].

13. Okinshevykh, L. (1930). *Tsentralni ustanovy Ukrainy-Hetmanshchyny XVII – XVIII vv. – Ch. 2. Rada starshyny* [Central Institutions of Ukraine-Hetmanate in the 17th – 18th Centuries. – Part 2. The Officer Council]. Kyiv: VUAN Publ., 352 p. [in Ukrainian].

14. *Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii. Tom XVII, akt № 12.801* [Complete Collection of Laws of the Russian Empire. Vol. XVII, Act № 12.801]. URL: <https://www.google.com/search?q> [in Russian].

15. *Prosheniye malorossiyskogo shlyakhetsva i starshin vmeste s getmanom o vosstanovlenii raznykh starinnykh prav Malorossii* [Petition of the Little Russian Nobility and Officers Together with the Hetman on the Restoration of Various Ancient Rights of Little Russia]. (1993). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. No. 9, pp. 87–95. [in Russian].

16. *Rukopysnyi zbirnyk dohovirnykh statei rosiiskoho uriadu z hetmanom Yuriem Khmelnytskym, imperatorskykh ukaziv pro zasnuvannia Malorosiiskyykh koleziū ta pro zminy v systemi sudochynstva na Ukraini ta in.* [Manuscript Collection of Treaty Articles of the Russian Government with Hetman Yurii Khmelnytsky, Imperial Decrees on the Establishment of Little Russian Collegiums and on Changes in the Judicial System in Ukraine, etc.]. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 30, description 1, preservation unit 77. [in Ukrainian].

17. *Sobstvennoruchnoye nastavleniye Ekateriny II knyazyu Vyazemskomu pri vstuplenii im v dolzhnost general-prokurora* [Autograph Instruction of Catherine II to Prince Vyazemsky Upon Taking the Office of Prosecutor General]. (1858). *Chteniya v obshchestve istorii i drevnostey – Readings in the Society of History and Antiquities*. Book 1, miscellany, pp. 101–104. [in Russian].

18. Solovyev, S. (1965). *Istoriya Rossii s drevneyshikh vremen: v 15-ti kn.* [History of Russia from the Earliest Times: in 15 Books]. Book 14 (Vol. 27–28). Moscow, 669 p. [in Russian].

19. Telichenko, I. V. (1891). *Soslovnyye nuzhdy i zhelaniya Malorossiyan v epokhu Ekaterininskoy komissii* [Estate Needs and Desires of Little Russians in the Era of Catherine's Commission]. Kyiv: G. T. Korchak-Novitskogo Publ. 179 p. [in Russian].

Strukevych, O. K.

Doctor of Historical Sciences, Professor of Municipal Higher Education Institution "Vinnytsia Academy of Continuing Education"

strukevych@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2294-4198>

Political and Cultural Context of the "Nizhyn Affair" of 1767

The paper examines the political and cultural background of "Nizhyn Affair." It is proved that the conflict between Nizhyn and Baturyn electors and the imperial elites was caused by a diametrically opposed understanding of the goals of Catherine's so-called "Legislative Commission", which was formed during the 1767 election campaign. While the Ukrainian side took the position of restoring the institution of the Hetmanate, which was the bedrock of "Ukrainian autonomism", the imperial side aimed to "save the empire".

In the course of the conflict, Nizhyn and Baturyn officers and administrators (starshyna) demonstrated such orientations of an activist political culture as motivation by the "public good", perceiving themselves as subjects of political life, orientation toward Hetman as a guarantor of socio-political stability in both domestic and foreign policy contexts, and reliance on the court as an instrument for guaranteeing justice rather than a punitive organ used against the opposition. They also rejected imperial repression as a means of policy implementation. At the same time, "Nizhyn Affair" showed that the majority of the officers had shifted toward a subject political culture. Its representatives demonstrated a readiness for full subordination to the imperial authorities, provided they retained the socio-economic rights of the Moscow nobility (dvorianstvo).

Keywords: Nizhyn Affair, political culture, position of hetman, Ukraine-Hetmanate.